

ISSN 1641-0033

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE
ODDZIAŁ W BIAŁYMSTOKU

BIULETYN HISTORII POGRANICZA

Nr 13

Białystok 2013

Biuletyn Historii Pogranicza

Pismo Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Białymstoku
(współpraca Fundacja Historyków Pogranicza – w organizacji)

Rada Redakcyjna

Adam Dobroński (Białystok), Jan Dzięgielewski (Warszawa),
ks. Tadeusz Krahel (Białystok), Algis Kasperavicius (Wilno), Wasilij Kuszniier (Mińsk),
Alvydas Nikžentaitis (Wilno), Aleś Smalianczuk (Grodno–Wilno)

Redakcja

Jan Jerzy Milewski – redaktor,
Aleksander Krawcewicz (Grodno) i Rimantas Miknys (Wilno) – zastępcy redaktora,
Marek Kietliński, ks. Tadeusz Kasabuła, Cezary Kukło,
Paweł Niziołek, Jan Snopko, Wojciech Śleszyński

Recenzenci

prof. dr hab. Norbert Kasperek (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
prof. dr Česlovas Laurinavičius (Instytut Historii Litwy w Wilnie)

Adres Redakcji

15-637 Białystok, ul. Warsztatowa 1a
e-mail: pth@hum.uwb.edu.pl
jerzy.milewski@ipn.gov.pl

Libra s.c. Wydawnictwo i Drukarnia
tel. +48 85 732 22 71; fax +48 85 732 73 20
kom. +48 608 393 232; kom. +48 606 227 772
biuro@libradruk.pl
www.libradruk.pl

RIMANTAS MIKNYS

Instytut Historii Litwy

POWSTANIE 1863 ROKU NA LITWIE I JEGO MIEJSCE WE WSPÓLNYM DZIEDZICTWIE EUROPEJSKIM*

Rozważania nad ideą Europy, jej dniem dzisiejszym, przyszłością i kształtowaniem europejskości budzą żywe zainteresowanie nie tylko wśród specjalistów i są wciąż obecne w dyskursie publicznym, również intelektualnym i politycznym. Takie dysputy pokazują, że chociaż jeszcze nie sposób dokładnie zdefiniować, czym jest Europa i europejskość (tak w znaczeniu geopolitycznym, kulturowym jak i społecznym), to jednak zarysował się już podstawowy kierunek rozważań: rezygnuje się z koncepcji „Starej Europy” na rzecz „Europy Zjednoczonej”, której podstawę stanowi obywatelska europejskość. To zaś oznacza uznanie różnorodności za podstawową wartość „ogólnoeuropejską”, na której oparta została także konstytucja Unii Europejskiej (UE). Oczywiście jest to, że nowa europejska tożsamość jest kształtowana w oparciu o doświadczenia dziejowe wielu narodów, te zaś bywały niekiedy traumatyczne. Wiadomo, że Europa, w której proces integracji, także na poziomie obywatelskim, zaczął się na początku 1950 r., przebyła długą drogę, przezwyciężając na wstępie te antyeuropejskie czynniki, które w niej tkwiły, inspirowane w niedawnej wszak przeszłości dwie wojny światowe, kolonializm, narodowy socjalizm i holokaust. Od 2004 r. do Wspólnoty Europejskiej należą Europa Zachodnia (inaczej „Stara” Europa) oraz Europa Środkowo-Wschodnia („Nowa” Europa), które mają w znacznej mierze odmienną przeszłość historyczną i związane z nią doświadczenia. Ponieważ odmienność tych doświadczeń jest przyczyną kształtowania się niejednorodnej wizji wspólnej przyszłości europejskiej (co znajduje potwierdzenie w przebiegu wyżej wspomnianej dyskusji), koniecznością staje się poznanie i uwzględnienie wymiary historycznych uwarunkowań narodów Wspólnoty. Badania nad dziejami Rzeczypospolitej Obojga Narodów niewątpliwie mogą i powinny przyczynić się do poznania owych uwarunkowań poprzez zaprezentowanie zróżnicowanych doświadczeń historycznych narodów: litewskiego, polskiego, białoruskiego

---

* Referat wygłoszony na konferencji Rzeczpospolita Wielu Narodów i jej znaczenie dla dzisiejszej/współczesnej Rzeczypospolitej Europejskiej – Polacy, Litwini w ramach II Kongresu Inicjatyw Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1–6 października 2013 r.

i ukraińskiego, funkcjonujących przez stulecia w ramach jednego organizmu państwowego. Choć geograficznie ziemie dawnej Rzeczypospolitej (a więc i istniejące na nich obecnie państwa) zawsze należały do Europy, to z punktu widzenia cywilizacyjnego w przeszłości często znajdowały się na pograniczu różnych tradycji kulturowych. Stąd zachodzące na ich obszarze procesy europeizacji przebiegały z wielkimi komplikacjami. Nieustannie walczone tu o zachowanie lub odzyskanie państwowości, balansowano pomiędzy różnymi mocarstwami o zasięgu regionalnymi i globalnym. Państwa te kilkakrotnie w sposób brutalny, całkowicie (Litwa, Białoruś, Ukraina) lub częściowo (Polska), były wykluczone z przemian zachodzących w kulturze i polityce europejskiej. Dlatego jeszcze przed wstąpieniem do UE, np. w dyskursie społeczno-politycznym Litwy, często pojawiały się hasła „powrotu do domu, do Europy”, „marszu do Europy” itp. Same nasuwają się więc pytania: kiedy i gdzie „byliśmy”?, kiedy i dlaczego „powróciliśmy”? oraz po co „idziemy”?

Jakimi własnymi doświadczeniami historycznymi możemy podzielić się z innymi narodami Wspólnoty? Co unikalnego możemy wnieść w ten sposób do dyskursu o nadal kształtujących się wartościach, które mają leć u podstawy nowej UE? Jestem przekonany, że bogactwo doświadczeń narodów Europy Środkowo-Wschodniej jest nie do przecenienia i stanowią one niezbędny element w konstrukcji Europy i europejskości jej mieszkańców.

W niniejszym wystąpieniu chciałbym skoncentrować się na jednym z wielu takich traumatycznych, a zarazem bezcennych doświadczeń – powstaniu styczniowym, którego 150. rocznicę w tym roku na różne sposoby obchodzą Litwa, Białoruś oraz Polska. Nie zapomniała o nim również „prorządowa” historiografia i publicystyka w Rosji. Przytoczone fakty świadczą o aktualności i wadze tego wydarzenia nie tylko z perspektywy współczesnej świadomości narodów Europy Środkowo-Wschodniej, ale również z punktu widzenia polityki wewnętrznej (w tym historycznej) i międzynarodowej zainteresowanych państw. W Rosji i na Białorusi historia Rzeczypospolitej Obojgu Narodów jest zagadnieniem kłopotliwym. Tamtejsza oficjalna historiografia usiłuje bronić swej krytycznej oceny powstania nie poprzez racjonalną argumentację, lecz poprzez stawianie kolejnych zarzutów, oskarżanie historyków polskich o manipulacje, grę na emocjach, wypaczając w ten sposób znaczenie faktów historycznych. „Historia powstania 1863 r. jest falsyfikowana” – stwierdził w rozmowie przeprowadzonej 22 stycznia 2013 r. z dziennikarzem znanego rosyjskiego portalu „prorządowego” (i w swej istocie propagandowego) REGNUM historyk białoruski Ewgenij Nowik. Jego zdaniem, interpretacja wydarzeń 1863 r. w Polsce i na Białorusi jest różna, obchody są upolityczniane podczas gdy istotniejsze zagadnienia tego okresu wciąż wymagają badań¹.

¹ Ewgenij Nowik: „Восстание 1863–1864 годов в Польше, Литве и Белоруссии было направлено на восстановление Речи Посполитой в границах 1772 года. Это восстание можно назвать шляхетским, т.к. шляхта была основной движущей силой восстания, – сказал Новик. – Шляхта желала вернуть себе «золотые шляхетские вольности», которыми обладала в Речи Посполитой. Крестьяне, белорусские крестьяне в основной своей массе восстание не поддержали, а поддержали законную власть российского государя, за что имели неприятели от повстанцев и благодарность от русского царя. [...] В Польше и Литве 2013 год объявлен памяти о «национально-освободительном» восстании 1863 года. Реализуется комплекс тор-

Dlatego też uważam za celowe przypomnienie, dlaczego powstanie owe jest tak ważne dla nas samych oraz dla europejskości naszej i innych narodów Wspólnoty. Zaczę od przypomnienia najważniejszych wydarzeń powstania styczniowego rozgrywających się na obszarze historycznej Litwy (obecnej Litwy i Białorusi). Ponieważ biorąc udział w niniejszych obradach czuję się niejako przedstawicielem litewskiej nauki historycznej, zwracać będę szczególną uwagę na „litewskie” oblicze tego zrywu zbrojnego – jego znaczenie i wartości.

Jak wiadomo w XIX w., na tych ziemiach dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, które znalazły się pod zaborem rosyjskim, powstania narodowyzwoleńcze wybuchały systematycznie – zawsze, gdy dorastało pokolenie, które nie było świadkiem tłumienia poprzedniego.

Co trzydzieści-czterdzieści lat szczególnie zdeterminowana przez patriotyzm część społeczeństwa, z bronią w rękę powstawała przeciwko zaborcy. Sekwencja ta powtórzyła się w latach 1794, 1830, 1863 i 1905. Jak widać powstanie, które trwało w latach 1863–1864 (w tradycji polskiej nazywane powstaniem styczniowym), jest tylko jednym z wielu epizodów walki z zaborcą w „długim wieku XIX”. Było to jednak bardzo ważne wydarzenie przełomowe² – w powstaniu tym Polacy i Litwini po raz ostatni walczyli ramię w ramię przeciwko wspólnemu wrogowi. W ciągu następnego stulecia broń kierowali już częściej przeciwko sobie nawzajem.

Po wstąpieniu na tron Aleksandra II, gdy w Imperium Rosyjskim rozpoczęła się epoka zwana „odwilżą”, zaistniały sprzyjające okoliczności dla aktywizacji różnorodnych grup narodowościowych, religijnych, politycznych i społecznych. W 1861 r., zarówno na Litwie jak i w Polsce, odbywały się demonstracje religijno-patriotyczne³, szczególnie liczne z okazji obchodów 262. rocznicy zawarcia unii lubelskiej. W tym czasie także na Litwie tworzyły się dwie wiodące grupy polityczne, które w różny sposób postrzegały drogi prowadzące do wolności: skrzydło konserwatywne, czyli „Biali”, którzy ponad walkę zbrojną przedkładali negocjacje z władzami carskimi, zaś po wybuchu powstania – interwencję państw zachodnich oraz formacja radykalna, czyli „Czerwoni”, którzy proponowali szeroki program reform społecznych i na pierwszym miejscu stawiali powszechne powstanie zbrojne. Pierwsi konsekwentnie ograniczali się do przedstawiania władzom rosyjskim petycji, w których żądali utworzenia autonomii kulturalnej dla Litwy w ramach Imperium. „Czerwoni” zaś głosili ideę odbudowania państwa polsko-litewskiego, zamierzali

жественных мероприятий. Одно из них состоялось 22 января в Белорусском городе Свислочь Гродненской области: посол Польши, а также представители посольств Литвы и Латвии возложили цветы у памятника руководителям отрядов польской шляхты, повешенным в Вильно и Варшаве после подавления восстания. Траурные мероприятия прошли в костёлах и у памятников польским повстанцам в других населённых пунктах Белоруссии. При этом о погибших от рук повстанцев белорусских крестьянах никто не вспомнил. Российские дипломаты не сочли нужным посетить могилы русских солдат, погибших при подавлении польского мятежа 1863 года. [...] В Белоруссии юбилей 1863 года не отмечается. Есть какие-то новости на эту тему в прессе – о каких-то мероприятиях пропольски настроенных политиков и отдельных историков, но в целом всё как-то пассивно и безрадостно. Сегодня нам Москва куда ближе, чем Варшава” (<http://www.regnum.ru/news/1616548.html#ixzz2IyAuFaDK>).

² S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1983, s. 742–744.

³ I. Šenavičienė, *Lietuvos katalikų dvasininkija 1863 metų sukilimo išvakarėse*, Vilnius 2010, s. 36–68.

przeprowadzić reformy społeczne – przede wszystkim wyzwolić chłopów od jarzma pańszczyzny. W ten sposób usiłowali zachęcić do udziału w powstaniu najliczniejszą warstwę społeczną dawnej Rzeczypospolitej. Z tego powodu agitacyjne druki wydawano w językach litewskim i białoruskim. W 1862 r. w Wilnie powstał komitet frakcji „Czerwonych” (przywódca Ludwik Zwierzdowski), który później przekształcony został w Komitet Prowincjonalny Litewski („Czerwonych”). Podstawową funkcją Komitetu było przygotowanie zrywu zbrojnego. Jego przedstawiciele nie zgadzali się z Komitetem Centralnym Narodowym w Warszawie w kwestii daty wybuchu powstania – starali się przenieść ją na później, by móc lepiej przygotować się do walki. Jak wiadomo, szybkiemu rozpoczęciu powstania sprzyjało zniesienie pańszczyzny w większej części Litwy i Białorusi w 1861 r. Chłopi, niezadowoleni z warunków reformy ustroju rolnego sami zaczęli organizować różnorodne akcje skierowane przeciwko władzom carskim.

Powstanie planowano rozpocząć najwcześniej wiosną 1863 r. Oprócz zamieszek chłopskich przyspieszyły je prowokacje władz carskich, które jeszcze w styczniu ogłosiły nabór rekrutów w Królestwie Polskim. Starając się zapobiec działaniom władz rosyjskich zmierzających do osłabienia zasobów ludzkich, które mogłyby zostać wykorzystane w walce wywoleńczej, 22 stycznia w Warszawie władze powstańcze ogłosiły manifest o odtworzeniu Rzeczypospolitej w granicach sprzed 1772 r., przyznaniu równych praw wszystkim stanom społecznym oraz o przekazaniu chłopom na własność ziemi obrabianej przez nich. W oparciu o ten manifest również powstańcy litewscy nawotywali do walki z rosyjskim zaborcą. Na Litwie początkowo powstaniem kierowali „Biali”. Dopiero latem 1863 r. kierownictwo przejęli „Czerwoni”. W lipcu pełnomocnikiem Rządu Narodowego został Konstanty Kalinowski, zaś w połowie listopada, jako wojewoda kowieński, został nim ks. Antoni Mackiewicz⁴. Warto zaznaczyć, że przywódcy powstania na Litwie na ogół wykonywali wytyczne płynące z Warszawy. Nie udało się jednak porozumieć w niektórych podstawowych kwestiach. Członkom powstańczego komitetu na Litwie przede wszystkim zależało na polepszeniu sytuacji społecznej chłopów oraz na obronie Kościoła katolickiego przed prześladowaniem ze strony władz carskich. Niektórzy z nich – ks. Mackiewicz, Zygmunt Sierakowski, Kalinowski – Litwę postrzegali jako samodzielne politycznie państwo, suwerennie mogące decydować o tym, z kim się chce wiązać z Polską czy z Rosją⁵.

Wiosną i latem 1863 r. powstańcy kontrolowali większą część guberni kowieńskiej. Władze carskie utrzymywały się tylko w centrach powiatowych i w Kownie. W wielu lokalnych centrach administracyjnych powstały równoległe, powstańcze instytucje władzy, które dublowały instytucje rosyjskie⁶.

⁴ D. Staliūnas, *Powstanie 1863–1864 roku na Litwie / 1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje*, „Mówią Wiek” 2013, nr 1 (wydanie specjalne), s. 54–57.

⁵ Szerzej: E. Aleksandravičius, *1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa*, w: *XIX amžiaus profiliai*, Vilnius 1993, s. 94–95; *idem*, *Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m.*, „Metmenys” 1991, nr. 61, s. 22–41.

⁶ L. Bičkauskas-Gentvila, *1863 metų sukilimas Lietuvoje*, Vilnius 1958, s. 251–252.

W porównaniu do poprzedniego powstania (listopadowego), przygotowanie wojskowe było o wiele słabsze. W latach 1863–1864 możliwe były tylko walki partyzanckie. Powstańcy byli szczególnie aktywni w guberni kowieńskiej, gdzie do powstania dołączyło liczne grono chłopów. Były nawet oddziały, w których rozkazy wydawano w języku litewskim i którymi dowodzili chłopci litewscy, np. Adomas Bitė, Kazimieras Lukošiusas. Początkowo zmagania powstańców z wojskami rosyjskimi przebiegały ze zmiennym szczęściem. Ich sytuacja znacznie się pogorszyła po klęsce poniesionej w bitwie pod Birżami (lit. *Biržai*) w dniach 7–9 maja 1863 r., w której został rozgromiony oddział Sierakowskiego⁷. Sam dowódca został aresztowany i po przesłuchaniu powieszony na Placu Łukiskim; na tymże placu, jak wiadomo, został powieszony rok później Kalinowski. Pomimo to aż do końca 1863 r. wciąż działały silne oddziały powstańcze, które nawet kilkakrotnie odniosły zwycięstwo nad regularnym wojskiem rosyjskim. Zgodnie z danymi władz carskich, w całym Królestwie Polskim i na Litwie, przeciwko ich wojskom, które w pierwszej połowie 1864 r. liczyły prawie 150 tys. żołnierzy, walczyło tylko około 15 tys. słabo uzbrojonych bojowników⁸.

Ostatecznie powstańcy ponieśli porażkę, lecz pamięć o ich ofierze w ciągu kolejnego półwiecza inspirowała sprzeciw wobec władz zaborczych. Pozytywna pamięć o powstaniu była żywa w społeczności polskojęzycznej na Litwie w końcu XIX–na początku XX w. Działalność jednego z powstańców – Waleriana Wróblewskiego, była dobrym przykładem dla jego bratanka Tadeusza Wróblewskiego – twórcy kolekcji Państwowej Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie – obecnej Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk. Powstańcy stali się także inspiracją dla Juliusa Juzeliūnasa, autora opery „*Sukilėliai*” („Powstańcy”), napisanej w oparciu o powieść V. Mykolaitisa-Putinasa; dla ojca Stanislovasa Dobrovolskisa z Podbrzezia (lit. *Paberžė*), który w późnym okresie władzy sowieckiej odwoływał się do postaci A. Mackiewicza; dla krajoznawców w Poniewieżu (lit. *Panevėžys*), którzy w końcu XX w. podjęli wysiłek uwiecznienia wielu miejsc związanych z powstaniem⁹.

Uwzględniając obecny kontekst społeczno-polityczny Litwy i Polski jako państw członkowskich UE, wydaje się konieczne dokonanie ponownej oceny powstania styczniowego z perspektywy wartości fundamentalnych dla Wspólnoty. Sądzę, że szczególną uwagę należy zwrócić na jednego z przywódców powstania – ks. Antoniego Mackiewicza. W tegorocznych obchodach 150. rocznicy powstania styczniowego mógłby stać się on postacią promującą podstawowe dla każdego demokratycznego społeczeństwa wartości, jak sprawiedliwość chrześcijańska, wolność i suwerenność jednostki i narodu.

⁷ *Ibidem*, s. 250–251; O. Maksimaitienė, *Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864 m.*, Vilnius 1969, s. 114–126.

⁸ O. Maksimaitienė, *op. cit.*, s. 245–249; L. Bičkauskas-Gentvila, *op. cit.*, s. 287–288; D. Staliūnas, *op. cit.*, s. 58–59.

⁹ D. Staliūnas, *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*, Vilnius 2008, s. 80–110; *idem*, *W jaki sposób „Okres Polski” stał się symbolem walki o wolność / Kaip „lenkmetis” virto kovos už laisvę simboliu. 1863 m. sukilimo atmintis Lietuvoje*, „Mówią Wieki” 2013, nr 1 (wydanie specjalne), s. 82–89.

Dlaczego właśnie on? Przede wszystkim dlatego, że nawołując z ambony do walki z zaborcami (z ówczesną Rosją), w kazaniach swoich tłumaczył chłopstwu, że poparcie dążeń do odbudowy wspólnej państwowości, który to projekt wysunięty został przez szlachtę Litwy i Polski, jest korzystny dla wszystkich. Właściciele ziemskich nawoływał do zrezygnowania z ziemi (uwłaszczenia chłopów) dla dobra Ojczyzny. Biograf następująco ukazał jego postać: „ksiądz Mackiewicz pojmował całą ważność kwestii włościańskiej. Pojmował lepiej i gruntowniej, niż jego koledzy swe stanowisko w tej mierze”¹⁰. Zdaniem ks. Mackiewicza, rozwiązanie najpoważniejszych problemów społecznych mogło nastąpić bezkonfliktowo, na drodze umowy społecznej opartej na obopólnej chęci współistnienia, nie zaś poprzez przeciwstawianie sobie warstw społecznych, a więc walkę klas. W jego założeniu osiągnięcie owego stanu bezkonfliktowego współistnienia było koniecznym warunkiem do odzyskania niepodległej ojczyzny, choć zaznaczył, że w żadnym przypadku nie jest to celem podstawowym. Często kończył swoje kazania uwagą: „Zmartwychwstanie Pańskie = zmartwychwstaniu ducha społecznego!”¹¹. Jego zdaniem „zmartwychwstały” duch – to wolny naród, społeczeństwo, zaś członek odrodzonego, „zmartwychwstałego” społeczeństwa – to wolny i odpowiedzialny człowiek. W tym miejscu zastanówmy się, czy nie właśnie w oparciu o zasadę wzajemnej miłości, popychającej do działania w imię wspólnego dobra, ukształtowanej przez tradycję, zobowiązania wzajemne (umowy społeczne) i poczucie odpowiedzialności zbudowana jest współczesna koncepcja społeczeństwa obywatelskiego?

Wyraźną, mocną więź między wolnością a odpowiedzialnością znajdujemy w Biblii, w pierwszych jej rozdziałach opowiadających o stworzeniu człowieka. Jest w nich mowa o tym, że człowiek będąc wolnym nadaje imiona innym stworzeniom Bożym, co jest wielką odpowiedzialnością, zwłaszcza że wszystko to powinien zrobić w oczach Stwórcy! Jedną z podstawowych zasad obywatelskości głosi, że prawdziwa wolność zawsze prowadzi do odpowiedzialności.

Warto zaznaczyć, że ks. Mackiewicz przez udział w powstaniu zamierzał przywrócić „narodowi litewskiemu prawa ludzkie, które zostały naruszone przez szlachtę i o które nie dbała administracja” oraz obronić Kościół katolicki przed prześladowaniami władz: „Zabrane kościoły, wypędzeni zakonnicy – czy jest mało przykładów, by pokazać złą wolę rządu? Czy zakaz uczenia dzieci katechizmu, przeciwstawienie się głoszeniu trzeźwości i stosowane z tego powodu różnorodne represje nie były

¹⁰ *Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai*, oprac. I. Šenavičienė w: *Historia Lituaniae Fontes Minores VII*, Vilnius 2012, s. 58 (publikacja rękopisu z 14 VIII 1864 przechowywanego w Dziale Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie, rps. IV 6523.; składa się on z dwóch części: pierwszej pt. *Odrodzona Polska* (s. 1–69), w której opisano ruch patriotyczny w Królestwie Polskim i na Litwie w latach 1861–1862, analizując go przez pryzmat społeczny i polityczny oraz części drugiej (s. 70–115) pt. *Ksiądz Mackiewicz powstaniec*, poświęconej samemu powstaniu oraz jednemu z jego przywódców A. Mackiewiczowi; pracując nad rękopisem Ieva Šenavičienė ustaliła, że jego autorem jest uczestnik powstania styczniowego, Antoni Medeksza).

¹¹ „Została mu tylko jedna z podrzędnych mównic, którą kapłan zamienił na trybunę, a mówiąc z niego o zmartwychwstaniu pańskim, porównywał to do zmartwychwstania społecznego ducha przez rozwiązanie ekonomicznej kwestji zgodnie z wiarą, polskością i moralnością” (*Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė...*, s. 58).

wyraźnym dowodem na to, że rząd rosyjski nie troszczy się o mój naród, dąży do jego amoralności, czyli wyginięcia?”¹²

Dla Mackiewicza późniejsze uporządkowanie kraju w przypadku, gdyby powstanie zwyciężyło, było ważne o tyle, o ile pomogłoby ono utrwalić prawa społeczne i religijne. Dlatego w jego koncepcji Litwa mogła związać się zarówno z Rosją jak i z Polską – choć dla niego bliższa była Polska: „Gdy wybuchło powstanie w Królestwie Polskim, [o tym] ja ogłosiłem dla Litwy. Znając nastroje ludu zachęcałem go do powstania i był on gotów do przyłączenia się do Polski, która w swoim manifeście obiecała dla stanu podatników równość praw i bezpłatne korzystanie z ziemi. Poza tym naród litewski był bardziej przychylny Polsce i wyrażał nienawiść do rządu Rosji carskiej” – słowa te wypowiedział po aresztowaniu, podczas przesłuchania przez płk. Bożerianowa¹³. Kreślił więc perspektywę wskrzeszenia dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, przewidywał możliwość współlistnienia nowopowstających nowoczesnych narodów – Litwinów, Polaków, Białorusinów – w oparciu o ich bliskość historyczną i kulturową.

Podsumowując raz jeszcze należy podkreślić, że w powstaniu styczniowym walczone o wartości podstawowe i uniwersalne również współcześnie – prawa człowieka i narodu do swobody i samostanowienia. Wywodzą się one z tradycji europejskiej, ukształtowanej jeszcze w epoce oświecenia. W mojej opinii powstanie styczniowe stanowić może niezwykle cenny element wspólnego dziedzictwa europejskiego, nie ograniczonego jedynie do krajów Europy Środkowo-Wschodniej, lecz uniwersalnego w skali całej Wspólnoty. Wraz z popularyzacją w Europie bogactwa historii Rzeczypospolitej Obojga Narodów, obfitującej w bezcenne, choć niekiedy tragiczne, doświadczenia, pogłębić się może wzajemne zrozumienie między państwami „Starej” i „Nowej” Unii. Pragnę przypomnieć w tym miejscu inicjatywę prof. Jerzego Kłoczowskiego zmierzającą do popularyzacji na Zachodzie wiedzy o wspólnych dziejach narodów litewskiego, białoruskiego, ukraińskiego i polskiego, poprzez opracowanie wspólnej syntezy ich historii w języku angielskim.

Pragnę też podkreślić, że powstanie styczniowe jest ważne dla każdego z naszych państw – Litwy, Białorusi, Ukrainy i Polski. Dostrzegam w nim istotną płaszczyznę do budowy wzajemnego zrozumienia między społeczeństwami Europy Środkowo-Wschodniej. Mamy ku temu narzędzia. W roku bieżącym wspólnymi siłami historyków polskich, litewskich i białoruskich został wydany dwujęzyczny (w języku litewskim i polskim) numer specjalny czasopisma popularnonaukowego „Mówią wieki”¹⁴. Za tą bezcenną inicjatywę pragnę podziękować redaktorowi naczelnemu tego wydawnictwa, Jarosławowi Krawczykowi oraz całej Redakcji.

¹² Przesłuchanie A. Mackiewicza 6 XII 1864 r., jego odpowiedź na drugie pytanie. Śledztwo A. Mackiewicza przed Specjalną Komisją Śledczą prowadził wojenny naczelnik powiatu kowieńskiego płk Bożerianow (*Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, oprac. O Maksimaitienė, R. Strazdūnaitė, Vilnius 1988, s. 20).

¹³ Przesłuchanie A. Mackiewicza 6 XII 1864 r., jego odpowiedź na czwarte pytanie (*Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*, s. 20).

¹⁴ „Mówią wieki” 2013, nr 1 (wydanie specjalne: *Powstanie styczniowe / 1863 metų sukilimas*).

Summary

The 1863 Uprising in Lithuania and the Place of This Event in the Common European Heritage

In the paper presented during the Second Eastern Europe Initiatives Congress in Lublin (October 2, 2013) the speaker, using the example of the January uprising, was trying to answer the question: Which values deriving from the common historical experiences of Lithuania, Belarus, Ukraine and Poland can enrich the common European heritage?

It turns out that the uprising was fought for the values which are fundamental also from the perspective of modern societies – the basic rights of the individual and nation to freedom and self-determination. These values have their source in the common European tradition that was shaped in the Age of Enlightenment. Looking at the 1863 uprising (and other historical experiences common to the peoples of the former Polish-Lithuanian Commonwealth) through the prism of the universal values can help to improve mutual understanding between the states of the “Old” and “New” Union, and deepen their sense of belonging to the same European cultural tradition. Since January Uprising is particularly important to the countries of Central and Eastern Europe – Lithuania, Belarus, Ukraine and Poland, it may create a good ground for building mutual understanding between these nations.

Рэзюме

Рымантас Мікныс, Паўстанне 1863 г. ў Летуве і яго месца ў агульнаеўрапейскай спадчыне

У дакладзе, агучаным 2 кастрычніка 2013 г. на II Кангрэсе Ініцыятываў Цэнтральна-Усходняй Еўропы ў Любліне, аўтар на прыкладзе Студзеньскага паўстання спрабаваў знайсці адказ на пытанне, якімі вартасцямі з агульнага гістарычнага вопыту Летува, Беларусь, Украіна і Польшча могуць узбагаціць агульнаеўрапейскую спадчыну.

Выяўляецца, што паўстанцы змагаліся за фундаментальныя каштоўнасці актуальныя і для сучаснага грамадства – фундаментальныя правы асобы і народа да свабоды і самавызначэння. Гэтыя вартасці маюць сваёй крыніцай агульнаеўрапейскую традыцыю, сфармаваную яшчэ ў часы Асветніцтва. Прадстаўленне паўстання 1863 г. (таксама іншых гістарычных дасведчанняў, агульных для народаў былой Рэчы Паспалітай Абодвух народаў) праз прызму яго універсальных каштоўнасцяў можа паўплываць на паляпшэнне ўзаемнага разумення паміж дзяржавамі “старога” і “новага” Звязу і паглыблення адчування прыналежнасці да агульнай культурніцкай традыцыі. Паколькі студзеньскае паўстанне надалей застаецца асабліва важнай падзеяй для Летувы, Беларусі, Украіны і Польшчы, то праз яго можна паспяхова дасягнуць узаемаразумення паміж грамадзянамі гэтых краін.

Santrauka

1863 metų sukilimas Lietuvoje ir jo vieta bendrame europos kultūriniame pavelde

Publikuojamas pranešimas, perskaitytas II-ame Vidurio Rytų Europos kongrese, kuris įvyko 2013 m. spalio 2 d., Liubline. Pranešėjas, remdamasis 1863 metų sukilimo pavyzdžiu, bando atsakyti į klausimą: kokios vertybės susiformavusios iš bendros Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos ir Lenkijos praeities patirčių gali praturtinti nūdienos bendrą europinį paveldą.

Pastebima, kad sukilime buvo kovojama už tokias fundamentalias nūdienos visuomenės vertybes kaip asmens ir tautų teisė į laisvę bei nepriklausomybę. Teigiama, kad šių vertybių šaltinis slypi dar Apšvietos epochoje. Anot pranešėjo, 1863 metų sukilimo bei kitų bendrų senosios Abiejų Tautų Respublikos tautų istorinių patirčių pristatymas per universalių vertybių prizmę gali prisidėti savitarpio supratimo tarp „Senųjų” ir „Naujųjų” Unijos valstybių plėtotei bei stiprinti, gilinti priklausomybės tai pačiai europietišškai kultūrinei tradicijai pojūtį. Tai, kad sukilimas iki šiol lieka reikšmingu Vidurio Rytų Europos valstybėms – Lietuvai, Baltarusijai, Ukrainai ir Lenkijai – jo atminties pagrindu galima stiprinti šių valstybių tarpusavio visuomenių supratimą.